

Audzubērnu un aizbilstamo bērnu atgriešanas bioloģiskajā ģimenē salīdzinājums: Latvija – Vācija – Zviedrija

LIENE LIEPIŅA,
sociālā darbiniece,
Sociālo darbinieku biedrības biedre

Latvijā visizplatītākā bērna ārpusģimenes aprūpes forma joprojām ir aizbildnība. Otrs populārākais risinājums ir bērna ievietošana bērnu namā.

Audzūģimenēs no 1998.gada līdz 2004.gadam atradies visai niecīgs skaits bērnu – no 10 līdz 30 bērniem. 2006.gadā tas jau pieaudzis līdz 290 bērniem. Katru gadu arī pieaug to bērnu skaits, kuru vecākiem tiek atjaunotas aprūpes tiesības. Jautājums, kā notiek bērnu atgriešana bioloģiskajās ģimenēs, kāda ir bērnu dzīve pēc tam, šķiet, Latvijā vēl nav pētīts. Tikai normatīvajos aktos ir atrodami norādījumi, kādos gadījumos vecākiem atjaunojamas aprūpes tiesības. Šajā rakstā īsumā tiks apskatīti aprūpes tiesību atjaunošanas kritēriji arī Vācijā un Zviedrijā.

Bērnu skaits, kuru vecākiem atjaunotas aprūpes tiesības

gads	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
skaits	413	335	382	710	832	956	1017

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde

Latvija

Civillikuma 203.pants un citi normatīvie akti nosaka, ka, atjaunojot vecākiem aprūpes tiesības, jānoskaidro, vai ir zuduši iemesli, kuru dēļ vecākam tika atņemtas bērna aprūpes tiesības. Turklāt ir pieprasāma informācija par bērna un vecāku saskarsmi, kā arī cita nepieciešama informācija, lai pieņemtu pamatotu lēmumu.

Ja bērna aprūpes tiesību atņemšanas iemesls ir bijusi vardarbība, Bērnu un ģimenes lietu ministrijas metodiskajos ieteikumos par aprūpes tiesību atņemšanu un atjaunošanu vēl papildus minēts, ka jāpārlicinās, vai novērsti vardarbīgas uzvedības iemesli, vai vecāki ir izpratuši notikušo un ieguvuši nepieciešamās zināšanas, vai vecāki apguvuši prasmi risināt konfliktus un adekvāti rīkoties stresa situācijā. Ja aprūpes tiesību atņemšanas iemesls bijusi bērna

novārtā atstāšana, pēc ministrijas domām, aprūpes nenodrošināšana visbiežāk saistīta ar vecāku alkoholismu. Tādā gadījumā, lemjot par aprūpes tiesību atjaunošanu, izvērtējama informācija, ko var sniegt narkologs, ģimenes locekļi, kaimiņi, policijas darbinieki par to, vai vecāku uzvedībā notikušas būtiskas izmaiņas. Izskatot lietas par aprūpes tiesību atjaunošanu, noskaidrojams, vai vecāki ārpusģimenes aprūpes laikā interesējušies par bērnu, apciemojuši viņu, kāda bijusi bērna un vecāku attiecību dinamika.

Latvijas normatīvajos aktos uzsvars tiek likts uz aprūpes tiesību atņemšanas iemeslu novēršanu un vecāku izturēšanos un situāciju. Tomēr ANO Konvencijas par bērna tiesībām, kas pieņemta 1989. gadā un Latvijā stājās spēkā 1992. gadā, 3. pantā tiek apstiprināts princips, ka visās darbībās attiecībā uz bērniem uzmanība pirmām kārtām tiek veltīta tam, lai vislabāk nodrošinātu bērna intereses. Arī Bērnu tiesību aizsardzības likuma 6. pantā ir noteikts, ka tiesiskajās attiecībās, kas skar bērnu, bērna tiesības un intereses ir prioritāras. Lai arī nav skaidrots, kas tieši ir bērna intereses, tās jāsaprot kā Sociālā darba terminoloģijas vārdnīcā atrodamais jēdziens „bērnu labklājība”. Tā skaidrojums ir „tiesisko un sociālo normu, institūciju un sociālo pasākumu kompleks labvēlīgu apstākļu radīšanai bērnu attīstībai.” Tādējādi, pamatojoties uz bērna interesēm, vecāku tiesības uz sava bērna aizgādību un aprūpi var tikt ierobežotas.

Vācija

Vācijas likumdošanā vecāku tiesības daļa tiesībās par bērna aprūpi un bērna īpašuma pārvaldīšanu. Šīs tiesības reti tiek atņemtas vecākiem pilnībā. Lai arī likumos tās ne vienmēr ir sīkāk dalītas, tomēr praksē tiesu spriedumos atsevišķi ir izdalāmas šādas vecāku tiesību daļas: personas aprūpe; īpašuma pārvaldīšana; dzīves vietas noteikšana; tiesības pieprasīt valsts vai pašvaldības palīdzību; tiesības lemt par skolas lietām; nosūtīšanas tiesības uz medicīnisko terapiju; tiesības par saskarsmes noteikšanu ar trešo personu u.c.

Vardarbības gadījumos tiek ierobežotas bērna aprūpes tiesības vecākiem. Ja bērns atrodas veselībai vai dzīvībai bīstamos apstākļos, tad pirmām kārtām tiek atņemtas vecāku tiesības uz bērna dzīves vietas noteikšanu. Tādi ir parastākie gadījumi, kad ģimenes tiesām jālemj par to, vai audžubērnu atgriezt pie bioloģiskajiem vecākiem vai tomēr lemt par palikšanu audžuģimenē. Vācijas ģimenes tiesībās ir nostiprināta norma, ka ģimenes tiesa var pēc savas iniciatīvas vai pēc audžuvecāku ierosinājuma noteikt, ka bērns atstājams audžuģimenē, ja bērns tajā atradies ilgāku laiku un viņa intereses tiktu skar-

tas, atdodot bērnu bioloģiskajiem vecākiem. Šī norma ir radīta to audžubērnu aizsardzībai, kas atrodas ilgāku laiku audžuģimenē un kuru attīstība varētu tikt apdraudēta tāpēc, ka vecāki vēlas tos izņemt no audžuģimenes.

Jēdziens “ilgāks laiks” ir saprotams kā bērna izjūta par laika garumu. Bērna laika izjūta ir saistīta ar viņa vajadzību apmierināšanas iespējām un ātrumu. Laiks, kurā bērns piedzīvo savas vajadzības objektīvi kā adekvātas un subjektīvi kā apmierinošas, ir īsāks, jo bērns ir mazāks. Šī mazākā bērna ātrāka, parasti vairāku īsā laikā sekojošu vajadzību apmierināšana, arī rada mazā bērna ātrāku piesaisti pie pieaugušā, salīdzinot ar vecāku bērnu, kas jau pieradis pie savu vajadzību apmierināšanas atlikšanas. Jo jaunāks bērns, jo parasti īsāks laiks, par kuru sociālajiem dienestiem un ģimenes tiesām jāsecina, ka ir radusies tāda bērna piesaiste, kas bez traumām vairs nav laužama. Tādējādi bērnu līdz 3 gadu vecumam gadījumā runa var būt par dažām nedēļām, 3 līdz 5 gadu vecuma gadījumā - līdz pusgadam un vecākiem bērniem - vairāk par 1 gadu. Objektīvu kritēriju nav. Bērna – vecāka piesaiste var būt izveidojusies jau pēc dažām nedēļām, tomēr ekstrēmā gadījumā bērns arī pēc vairākiem gadiem nav iedzīvojis audžuģimenē. **Pārsvarā Vācijas tiesas spriedušas, ka pēc 2 gadu uzturēšanās audžuģimenē, bērns nav atgriežams bioloģiskajā ģimenē.**

Lai varētu novērtēt paredzamās bērna atdošanas bioloģiskajiem vecākiem sekas, ir jāizvērtē, kas ir bērna interesēs, kas ir labvēlīga apstākļu radīšana bērna attīstībai. Šis ir pats svarīgākais un noteiktākais jautājums lietas izšķiršanā. Labvēlīgie apstākļi bērna attīstībai var tikt apdraudēti, ja bērnam ir izveidojusies piesaiste pie audžuvecākiem un audžuģimeni viņš izjūt kā paša ģimeni.

Tiek noskaidroti šādi nozīmīgi **kontroljautājumi**:

- Vai bērna intereses tiek nodrošinātas audžuģimenē?
- Vai bērna atdošanas bioloģiskajiem vecākiem gadījumā sekas varētu būt bērna nopietnas fiziskas vai psihiskas traumas?
- Vai bioloģiskie vecāki būtu spējīgi šīs sagaidāmās sekas izlīdzināt, neradot traumas?

Lai rastu atbildes uz šiem jautājumiem, tika izstrādāti sekojoši **pieturas punkti**:

1. Bērna viedoklis – ir nozīmīgs, lai arī ne vienmēr noteicošs. Vērā ņemami var būt lojalitātes konflikti, identifikācija, aizsargmehānismi u.c.

2. Bērna piesaiste pie pieaugušā. Jautājums ir, vai, neriskējot radīt nopietnas bērna personības traumas, viņu var „izraut” no līdzšinējās ģimenes vides un atgriezt pie bioloģiskajiem vecākiem. Šķiršanai

no audžuvecākiem un piesaistes kontinuitātei jeb nepārtrauktībai ir īpaša nozīme, domājot par bērnu, kas ir pieredzējis gan vardarbību, gan šķiršanos. Par piesaistes nozīmīgumu katra konkrētā bērna gadījumā ziņas var sniegt arī tās veidošanās audžuģimenē, kas var būt bijusi apgrūtināta bērna iepriekšējās pieredzes dēļ. Kritēriji ir bērna piesaistes pie pieaugušā kvalitāte, intensitāte un ilgums.

3. Bioloģisko vecāku bērnu socializēšanas kompetence, ar ko jāsaprot **audzināšanas spējas**, kā arī **atkārtotas vardarbības risks**. Vērā ņemams ir apstāklis, ka saskarsmē ar traumatizētu bērnu viņa uzvedības dēļ bieži vien ekstrēmi grūtas attiecības no vecākiem prasa vairāk nekā vidējas audzināšanas spējas. Vardarbība notiek galvenokārt ģimenes krīzes laikā. Savukārt ģimenes krīzes parasti ir saistītas ar vecāku rakstura īpašībām. Tādējādi ir secināms, ka ne īslaicīgas intervences ģimenes krīzes pārvarēšanai, ne arī zemāka stresa slodze nevar izslēgt atkārtotas vardarbības risku vidējā termiņā. Pēdējo divu desmitu gadu laikā ir krietni paplašinājušās pieejamās zināšanas par atkārtotas vardarbības faktoriem un palielinājušās tās prognozēšanas iespējas.

4. Dzīves apstākļu stabilitāte un kontinuitāte. Runa ir par drošību, ilgstošu stabilitāti. Bērnam ir nepieciešamas ilgstošas un uzticamas attiecības. Tas ir svarīgi vispārējai attīstībai, bērna spējai orientēties, uzticības, kopības un piederības sajūtai. Katra šķiršanās nozīmē smagu iejaukšanos bērna kontinuitātes veidojumā. Uzticība, uzticēšanās un spēju brīva attīstība ir atkarīga no pastāvīguma un uzticamības.

Noteicošais faktors ir, vai bērna un audžuvecāku starpā ir izveidojušās bērna – vecāku attiecības un, vai pārtraucot tās, bērns tiktu dvēseliski nopietni traumēts. Turklāt nav nekādas nozīmes tam, vai sākotnējā vecāku aprūpes tiesību ierobežošana bijusi pamatota vai ne. Tas ir viens no grūtākajiem jautājumiem ģimenes tiesās un tāpēc nereti tiek pieņemti subjektīva rakstura lēmumi.

Īpaši riskants ir iespējamais ģimenes tiesas uzskats, ka bioloģisko vecāku tiesības ir augstākas par audžuvecāku (faktisko vecāku) tiesībām. Ja audžuvecākiem ir audzināšanas spējas un bērnam ir pietiekami spēcīgas attiecības ar viņiem, iespējams, pat attīstījusies droša piesaiste pie viņiem, un bērns vēlas pie viņiem palikt, būtu jālemj par bērna palikšanu audžuģimenē.

Ja bērnam ir ciešas attiecības, droša piesaiste pie vecākiem, lai gan viņš ilgu laiku pavadījis audžuģimenē, bērna bioloģiskie vecāki turklāt atkal ir spējīgi paši audzināt bērnu un bērns vēlas atgriezties pie vecākiem, vajadzētu bērnu atdot vecākiem arī tad, ja šis process prasītu vairākus mēnešus vai pat gadu. Tādā gadījumā priekšnoteikums tomēr ir iesaistīto vecāku laba sadarbība.

Latvijas normatīvajos aktos uzsvars tiek likts uz aprūpes tiesību atņemšanas iemeslu novēršanu un vecāku izturēšanos un situāciju. Tomēr ANO Konvencijas par bērna tiesībām, kas pieņemta 1989.gadā un Latvijā stājās spēkā 1992.gadā, 3.pantā tiek apstiprināts princips, ka visās darbībās attiecībā uz bērniem uzmanība pirmām kārtām tiek veltīta tam, lai vislabāk nodrošinātu bērna intereses. Arī Bērnu tiesību aizsardzības likuma 6.pantā ir noteikts, ka tiesiskajās attiecībās, kas skar bērnu, bērna tiesības un intereses ir prioritāras. Lai arī nav skaidrots, kas tieši ir bērna intereses, tās jāsaprot kā Sociālā darba terminoloģijas vārdnīcā atrodamais jēdziens „bērnu labklājība”. Tā skaidrojums ir „tiesisko un sociālo normu, institūciju un sociālo pasākumu komplekss labvēlīgu apstākļu radīšanai bērnu attīstībai.” Tādējādi, pamatojoties uz bērna interesēm, vecāku tiesības uz sava bērna aizgādību un aprūpi var tikt ierobežotas.

Zviedrija

Vispirms ir ievērojams apstāklis, ka Zviedrijā, līdzīgi kā Vācijā, reti vecākiem atņem aprūpes tiesības. Bērns izņemams no ģimenes, ja ir nopietns risks, ka bērna veselība vai attīstība ir apdraudēta fiziskas vai psihiskas vardarbības dēļ, nepieņemamas bērna izmantošanas, aprūpes trūkuma vai citu mājas apstākļu dēļ. Neatņemot vecākiem aprūpes tiesības, faktiskā aprūpe tiek nodota sociālā dienesta ziņā, kas savukārt ievieto bērnu audžuģimenē. Apmēram ¾ šādu gadījumu notiek ar bioloģisko vecāku piekrišanu. Tas nozīmē, ka bioloģiskie vecāki var jebkurā laikā pieprasīt, lai bērns atkal dzīvotu pie viņiem.

Zviedrijas likumos 2003.gadā ieviests, ka, ja bērns pavadījis audžuģimenē 3 gadus, sociālajam dienestam jāapsver aprūpes tiesību piešķiršanas audžuvecākiem ierosināšana. Šāda likuma panta pamatojums ir tas, ka audžuģimeņu institūts faktiski paredzēts bērna īslaicīgai aprūpei, tomēr praksē bērns var nodzīvot tajā gadiem ilgi. Likuma mērķis ir radīt bērnam lielāku drošību, stabilitāti un kontinuitāti. Ar aprūpes tiesību noteikšanu audžuvecākiem, bioloģiskie vecākie nezaudē aizgādības tiesības, piemēram, pienākumu maksāt par savu bērnu uzturu.

Gadījumos, kad bioloģiskie vecāki pieprasa, lai bērns atkal dzīvotu pie viņiem, sociālais dienests ievada izmeklēšanu un var ierosināt tiesai noteikt bērna pārvietošanas aizliegumu. Izmeklēšanā tiek apsvērti bērna vecums, attīstības līmenis, īpašības, emocionālā piesaiste, aprūpes laiks pie audžuvecākiem un bioloģisko vecāku kontakti ar bērnu. Liels svars ir bērna viedoklim.

Zviedrijas nacionālajā rīcības plānā sociālajai bērnu un jauniešu aprūpei (2005) atzīts, ka aprūpes audžuģimenē mērķis ir palīdzēt bērnam attīstīties pozitīvi un justies labi, normalizējot bērna dzīves apstākļus un kompensējot tās agrākos trūkumus. Pēc aprūpes mērķa sasniegšanas bērns ir atgriezams bioloģiskajā ģimenē. Tomēr praksē tas ir grūti īstenojams, jo no bērna aspekta ir jautājums, vai atgriešanās bioloģiskajā ģimenē ir bērna interesēs. Nereti bērnam ir spēcīga emocionālā piesaiste pie audžuvecākiem un viņš audžuģimeni uzskata par savu ģimeni – pat, ja bērnam bijusi nepārtraukta sa-skarsme ar bioloģiskajiem vecākiem.

Gunvūra Andersona (*Gunvor Andersson*) ir psiholoģe un profesore Sociālā darba augstskolā Lundā. Viņa ir pētījusi daudzus gadus audžubērnu īpašo situāciju. Viņa izsakās šādi: "Ideja par adopciju ir celta uz sapņiem par to, ka visi adoptētāji vecāki ir labi cilvēki, kas spēj tikt galā ar bērniem, kuriem ir nopietnas problēmas. Bet Anglijas un ASV pieredze rāda, ka arī adoptētie bērni tiek atstāti savu "nopelnu" dēļ. Notiek, ka adoptētāji vecāki netiek galā un adoptētāja ģimene izjūk. Turklāt ir ļoti parasts, ka adoptētajiem bērniem tiek pilnīgi nogriezta saikne ar bioloģisko ģimeni – ja viņi nevar palikt adoptētāja ģimenē, viņi paliek pilnīgi vieni pasaulē. Ir tādi angļu un amerikāņu eksperti, kas uzskata - daudziem bērniem zviedru modelis ir labāks. Ir ārkārtīgi svarīgi, ka bērniem paliek kāds sakars ar savu izcelsmi un ka audžuvecāki un bioloģiskie vecāki viens otru respektē un sadarbojas. Ja bērnam jāpaliek audžuģimenē daudzus gadus, ir labāk, ja aprūpes tiesības tiek nodotas audžuvecākiem, un kad tā notiek, sociālā dienesta atbalsts nedrīkst samazināties.

Par spīti visam, runa tomēr ir par zēniem un meitenēm, kuriem jau no paša sākuma jātiek galā ar vairāk problēmām nekā citiem, un viņiem vajadzīga gan palīdzība, gan miers."

Vācijas un Zviedrijas pieredze dod iespēju ar to salīdzināt Latvijas situāciju un uzdot daudzus jautājumus par to, kas mums ir jāmaina, jāattīsta, jāpilnīgo, kā jāorganizē sociālais darbs ar ģimeni, arī ar to, no kuras bērns ir izņemts utt. Aicinu dalīties pieredzē un ierosinājumos! □

Izmantotā literatūra

1. Erkenntnisse von Bindungs- und Traumaforschung – ihre Bedeutung und Umsetzung im Pflegekinderwesen
2. Prof. Dr. Dr. h.c. Gisela Zenz, Universität Frankfurt / Main www.agsp.de/html/a50.html
3. Psychologische Kriterien bei Entscheidungen über eine Rückführung www.dji.de/pkh/rueckfuehrung.pdf
4. Rechte und Pflichten von Pflegeeltern. Thomas Krille www.v-a-k.de/index.php?id=221&VAK_CMS=a687459f5114f12239d5c7257696ec80
5. Das Handbuch "Kindeswohlgefährdung nach § 1666 BGB und Allgemeiner Sozialer Dienst (ASD)", <http://213.133.108.158/asd/119.htm>
6. Kindeswohl-Kriterien www.sgipt.org/forpsy/kw_krit0.htm
7. Rückführung des Kindes in die Herkunftsfamilie oder Verbleibensanordnung nach § 1632 IV BGB aus familienrechtspsychologischer Sicht, Diplom-Psychologe Dr. Rainer Balloff userpage.fu-berlin.de/~balloff/aufsaeetze/Verbleibensanordnung.pdf
8. Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga www.notisum.se/rnp/sls/lag/19900052.htm
9. Socialtjänstlag (2001:453) www.notisum.se/rnp/sls/lag/20010453.HTM
10. För fosterbarnen är livet preliminärt, Dagens nyheter, 9 jan 2007
11. Vårdnadsöverflyttningar för barn placerade i familjehem www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2006/9332/Sammanfattning.htm
12. Vårdnad – Boende – Umgänge, SOU 2005:43 <http://finans.regeringen.se/sb/d/108/a/45564>
13. BARN- OCH UNGDOMSÄRENDEN <http://www.sot.stockholm.se/staben/riktlinjer/bou/index.asp>
- Källan till en chans, Nationell handlingsplan för den sociala barn och ungdomsvården, 14 okt 2005 www.regeringen.se/sb/d/108/a/51550
14. Vårdnad, boende, umgänge och namn www.sot.stockholm.se/staben/riktlinjer/vardnad/vardnad.pdf